

K. Horváth Zsolt

Az életrajzi térről

*Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához**

„La carte de notre vie est pliée de telle sorte que nous ne voyons pas une seule grande route qui la traverse, mais au fur et à mesure qu'elle s'ouvre, toujours une petite route neuve.”

Jean Cocteau: Le grand écart

„Életünk térképe úgy van összehajtvva, hogy nem egy nagy főutat látunk rajta, hanem ahogy fokozatosan kinyílik, mindig egy új kicsi utat.”

Jean Cocteau: A nagy mutató (Pór Judit fordítása)

AZ ÉLETRAJZÍRÁS DILEMMÁI

Az életrajz: *intézmény*, mondja elméleti-kritikai tanulmánya összefoglalásában Jean-Claude Passeron, s e kijelentés súlyát sokszorosan érezhetik mindazok, akik a kortárs társadalomtudományok és az empirikus életrajz kihívásának kereszteződésében igyekeznek munkájukat létrehozni, elhelyezni.¹ Intézmény, mert nemcsak hogy az egyik legősibb, jóllehet korszakonként változó történeti-irodalmi műfaj,² melynek nincs születési időpontja, de az életrajzi gondolkodás – a második világháború utáni Európában az igazolási eljárások nyomán vagy a kortárs társadalmakban a munkahelyi CV-k révén – politikai téttel bíró *társadalmi gyakorlattá* vált. E praxis, mint ahogyan 1946-ban Lukács György rámutatott, egyre inkább átítatja a mindennapi élet döntéseit, így könnyűszerrel előfordulhat, hogy valaki, akarva-akaratlanul is, a társadalmi kényszerek láthatatlan súlya alatt az önéletrajzát éli, „írja”, s nem a voltaképpeni életét éli.³ Nos, látszólag ennek az életrajzírásról mint tudományos vagy irodalmi tevékenységhez nincs túlzottan sok köze, hisz az egyik egy tudományos vagy művészeti mezőben íródik, míg a másik egy reflektálatlan társadalmi rutincselekvés, ám valójában – mint erre többek között Philippe Lejeune is rámutatott – az életrajzírás és az önéletrajz-

* Jelen írás a *Kívül. Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében* című doktori disszertáció első fejezetének rövidített, szerkesztett változata, lásd K. Horváth 2011.

¹ Passeron 1991.

² Lásd Loriga 2008. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

³ Lukács 1945, 1982. A kontextus megértéséhez roppant fontos: Standeisky 2006.

írás *intézményesedése* visszahat gondolkodási folyamatainkra. Így önkéntelenül is, talán mindahányan valamennyire „írjuk” az életrajzunkat, vagyis számolunk cselekedeteink, hiteink, ambícióink utóidejűségével, még akkor is, ha ezt gyakran nem tudatosan tesszük.

Mint legújabbban François Dosse írja, az életrajzírás szerte a világon könyvesboltok polcait megtöltő sikerműfaj, melynek túlnyomó többségét nem professzionális történészek, egyetemi kutatók, de műkedvelők, újságírók, politikusok írják, s melynek célja éppen a régi, bevett műfajból adódó lukratív előnyök kiaknázása.⁴ Jóllehet jelen írásnak nem feladata az életrajzírás társadalmi gyakorlatával, szociológiájával foglalkozni, annyiban mégis számottevő e jelenség, amennyiben *visszahat* a társadalmi világ életrajzi felfogására; e szegmenst, különösen értelmiségiek esetében, érdemes tehát szem előtt tartanunk.

A biográfia tehát rendkívül változékony, nehezen definiálható műfaj, hisz a naiv életrajztól a bonyolult narratív stratégiákkal átszótt posztmodern regényen át egészen a társadalomtudományos gondolkodásig (szociológia, pszichológia, történelemtudomány, irodalomtudomány, művészettörténet) valamilyen formában mindenképpen érintkezünk életünk során e problematikával. Amennyiben ismert, írásos hagyatékkal rendelkező személyről, értelmiségiről, művészről, íróról van szó, úgy tovább bonyolítja a helyzetet az élettörténet és az életmű hatástörténetének összefüggése. S jóllehet a strukturalizmus, illetve az azt követő irodalomtudományos irányzatok mindinkább *eloldani* szándékozták az író életét műveinek szövegvilágától, mégis mind a recepcióesztétika, mind a dekonstruktivista irodalomtudomány követőinek írásaiban is találhatunk olyan, a szerzőhöz mint életrajzi, fizikai személyhez kapcsolódó elképzeléseket, melyek sejteni engedik: ők maguk sem hiszik, hogy minden, a szöveg világán *kívül* lévő elem – ahogyan Paul de Man mondaná – az „irodalom külpolitikája” lenne.⁵ A „szerző halála” utáni időszak tehát gondolkodástörténetileg korántsem egységes. A probléma nem elsősorban az, hogy azok az irányzatok, amelyek az élettörténet kutatásában érdekeltek – vagyis posztulálniuk kell az életrajz szubjektumának *realitását* –, nem tudnak elszakadni attól az „avít” képzettől, hogy szerző és műve között összefüggés van (lehet), hanem inkább az, hogy e viszonyt *eleve adottnak* tételezik fel. Jól jellemzik e zavarodott helyzetet Didier Eribon Foucault-életrajzának bevezető gondolatai, melyben a szerző kifejezetten paradoxnak nevezi azt, hogy egy olyan emberről (és annak életművéről) készül életrajzot írni, aki saját korában a legtöbbet tette a szerző fogalmának lebontásáért. Eribon felismeri: a szerző és életműve közötti viszony ebben a helyzetben *már* nem feleltethető meg a korábban bevett hallgatólagos evidenciának.⁶ Egyfelől tehát azt

⁴ Dosse 2005.

⁵ A példa címén lásd Bónus 2002. A cím minden bizonnyal a szerzői névre vonatkozik, ám a könyvborítón feltűnik az író fényképe, vagyis e valóságseffektussal egy csapásra *valós, életrajzi személylé* (is) változik a szerző. A helyzetet tovább bonyolítja a könyv függelékében közölt néhány újabb fotográfia, mely emfatikussá teszi e ki nem mondott kettősséget. Lásd még Man 1999.

⁶ Eribon 1991.

a beállítódást találjuk, hogy a szerző élettörténeti diszpozíciói és a szövegek keletkezése között nincs érdemleges összefüggés, másfelől pedig azt a suta alaptételt, hogy e viszony nagyon is magától értetődő. Hogyan tudnánk mármost kitorni ebből az ördögi körből?

Bárhogyan is van, a történelemtudomány nem tud túllépni azon a kezdetben realistának tűnő elképzelésen, hogy az életrajz esetében a mögötte álló személy a szó egzisztenciális értelmében *valóban* élt, létezett. Ez nem egyszerűen episztemológiai kérdés, de *etikai* mozzanat; ami nem történt meg, nem valósult meg, az csak az elképzelt, a terv, a hipotézis szintjén lehet tárgya a történelemnek.⁷ Innen nézve különösen fontos, hogy még a történelemben – egy ismeretlen, írástudatlan és nem különösebben jelentős személy apropóján – a „lehetőséges” és a „valószínű” nyomait kutató Alain Corbin is deontológiai, vagyis szakmai-erkölcsi szükségét érzi annak, hogy biográfiája bevezetőjében leszögezze: kutatásának tárgya, Jean-François Pinagot valóban *létező* személy volt, anyakönyvek tanúskodnak megszületéséről és haláláról.⁸ Ha egy ismeretlen 19. századi személy esetén kardinális kérdés annak demonstrálása, hogy egy valaha ténylegesen élt valakiről szól az életrajz, akkor mit mondhatnánk egy ennél kevésbé periferikus szubjektum esetén? Látható tehát, hogy nem csupán az életrajz, de minden történeti diskurzus esetében nemcsak hogy fontos, de megkerülhetetlen a megtörténtség egzisztenciális mozzanata. Ezzel párhuzamosan, a strukturalista és posztstrukturalista gondolkodás történelemellenessége után/mellett arra lehetünk figyelmesek, hogy a történelemtudományon belül és kívül bizonyos társtudományok is vissza-visszatérnek a „szerző” fogalmához, s analitikus figyelmüket egyre inkább az életrajzi személy és az életmű *dinamikus viszonyára* összpontosítják. A fiatal és az érett Halász Gábor (1901–1945) kritikusi életművének két pontját összevető Kövér György a magyar társadalomtörténetben először adott hangot ennek a régi-új visszatérésnek. Olyképpen fogalmaz, hogy míg a fiatal Halász egészen közletről óhajtotta nézni tárgyát s így a portré mellett tette le voksát, addig az érett fejjel, a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* vezető kritikusaként nyilatkozó Halász Gábor inkább a háttér és az apró jellegzetes tények (*petits faits significatifs*) primátusa mellett érvel. Már kevésbé érdekli „az egyén önmagában, mint viszonyában azzal a bonyolult szövevénnnyel, aminek a neve: társadalom”.⁹

Persze elsietnénk az ítéletet, ha egyszersmind azt is kijelentenénk: a társadalomtudomány voltaképpen visszacsempészte a strukturalizmus előtti naiv felfogást az elemzés mezejére. Ha kicsit alaposabban körülnézünk, éppen azt fogjuk tapasztalni, s innen lesz számunkra jelentőségteljes e fordulat, hogy a korábban

⁷ Ez persze nagyon is fontos és érdekes terrénuma a történésznek, mert ahogyan Patlagean vagy Ricoeur aláhúzza: a társadalmi képzelet éppúgy elgondolható társadalmi tényként, mint egy valóban bekövetkezett dolog. Lásd Patlagean 1988 és Ricoeur 1997.

⁸ Corbin 2002.

⁹ Halász 1981b [1942]: 1045. A kritikus fontos írására Kövér (2000) tanulmánya hívta fel figyelmünket. Itt lehet megemlíteni Szerb Antal kritikáját is, mely a szerző és a mű között egyensúlyozó különböző irányzatok nézőpontjait ragadja meg (Szerb 2002).

evidenciának feltételezett viszony, vagyis hogy az élettörténet és az életmű keletkezése magától értetődően összefügg, nem jut újfent érvényre, de az nagyon is, hogy az életrajzi tér tapasztalatai és tervei *mintázzák* az életmű szándékait, irányait, tematikáit. Nem állítható, hogy e belátás minden egyes esetben kizárólagos érvényű, az azonban igen, hogy a kutatók figyelme nemegyszer olyan szubjektumokra, teljesítményekre irányul, ahol *az élet és az alkotás* viszonya, kölcsönös egymásra hatása különös jelentőséggel merült fel. A nemzetközileg is jól ismert avantgárd képzőművész, a magyar származású bauhausler Moholy-Nagy László két monográfiájának érintőleges szerkezeti összevetése jó alkalmat kínál erre. A Passuth Krisztina által 1984-ben kiadott monográfia a diszciplína logikájából fakadóan elsősorban stílustörténetileg helyezi el, szakaszolja a művészi *œuvre*-öt, s jóllehet nem oldja el hermetikusan a kortól, amennyiben rámutat azokra az esztétikai, artisztikus hatásokra, melyek Moholy-Nagyot érték, ugyanakkor az élettörténet perspektívájának – annak megannyi politikai, társadalmi, emocionális vonzatával – nem jut hely benne.¹⁰ A magyar származású kanadai művészettörténész, Botár Olivér recens monográfiája ugyanakkor gyökeresen más elveket követ. A Moholy-Nagy korai korszakát feldolgozó könyv mind felépítésében-szerkezetében, mind módszertanában távolodik a klasszikus művészettörténeti monográfia kötelmeitől, s kifejezetten a kulturális kontextualizmus metodikája mellett tör lándzsát. Vizsgálja a gyermekkori hatásokat, a vidékiséget, a szegedi gimnáziumi, majd a pesti egyetemi éveket, a baloldali, sőt kommunista eszme élményét, a Nagy Háború egzisztenciális hatását, vagy éppen a Tanácsköztársaság befolyását stb. Ezek nem adalékokként, „érdekességekként” épülnek be a mű szövegvilágába, hanem a kontextualizálás eszköze révén a szerző megpróbálja *körülrtni* azt a tapasztalati mezőt, melynek elemei befolyásolhatták az ifjú Moholy-Nagy gondolkodását.¹¹

Itt érhetjük tetten azt a módszertani váltást, melyre fentebb utaltunk: az élettörténet tényei *nem* determinálják a későbbi szerzőt, „nem vezetik a kezét” egy kép festésekor, egy vers megalkotásakor vagy éppen egy tanulmány megfogalmazásakor, „mindössze” az élmény performatív erejével ritmizálják, mintázzák a szubjektum kreatív képzeletét, egyszersmind lehatárolják a valóság társadalmi felépítésének lehetőségterét. Egy ilyen beállítódás abból indul ki, hogy az emberi egzisztencia sohasem pusztá adottság, hanem a külvilág komplex hatásainak alkotó beavatkozásából, illetve az erre adott reakcióból épül fel. Másképpen fogalmazva, folytonos reaktív létesítés, konstruálás. Egymással fenntartott viszonyukat legtalálóbban az emergens fogalma jellemezné, mivel az életrajzi konfiguráció mozgékonyasága, dinamikája miatt egyik elem nem vezethető vissza, nem redukálható a másikra, hanem egymásra gyakorolt hatásuk révén egy szüntelen változásban lévő, dinamikus szerkezetet alakítanak ki. Ebben az értelemben az ént övező politikai, kulturális, társadalmi, esztétikai, egymást „átítató”

¹⁰ Passuth 1984.

¹¹ Botár 2007.

kontextusok feltérképezése és bemutatása az én formálásának, megmunkálásának megkerülhetetlen forrásává válnak.

Az általam folytatott hosszabb lélegzetű kutatás azonban nem elméleti jellegű, hanem empirikus természetű; feladatának Mérei Ferenc (1909–1986) pszichológus, pedagógus-szakember biográfiájának megírását tekinti. Már e rövidke leírásból is kitetszik: Mérei nem egyszerű „átlagember” volt.¹² Kutatásunk ezért nem illeszkedhet automatikusan bele abba az 1970-es években jelentkező új társadalomtörténeti vonulatba (*histoire des mentalités, microstoria*), mely – távolodva a kvantifikáció és az előre gyártott spekulatív kategóriák alkalmazásától – a társadalmi szövet elemzésének alapjául a mindennapokban ismétlődő társadalmi és kulturális praxisokat választotta – jóllehet különböző minőségben és eltérő hangsúllyal. Különbözőségük ellenére Alain Boureau mégis jogosnak érzi egymás mellé rendelésüket, mert mindkettő a társadalmi szövet (*le social*) viszonyokban kialakuló, dinamikus voltára helyezi a hangsúlyt. Szerinte a microstoria a radikálisabb, amennyiben a társadalom (Grendi, Levi) vagy a kultúra (Ginzburg) fogalma nem más, mint e viszonyok, érintkezések transzverzális, egymást átszelő kapcsolatrendszere, mely nem ismer el semmilyen a priori (politikai, gazdasági stb.) szétválasztást.¹³

Ha mindehhez azt is hozzátesszük, hogy Mérei a két háború közötti időszakban aktív, radikális baloldali tevékenységet folytatott, majd 1945 után a Magyar Kommunista Párt, 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja égisze alatt a magyar neveléstudomány egyik vezetője lett, majd az 1956-os forradalom intellektuális utóvédharcaiban is részt vett, s ezért utóbb börtönbe került, akkor végképp illegitimé válhat egy alapvetően társadalomtörténeti bázisú életrajz, s helyette a politikai életrajz műfaját kellene választanunk.¹⁴ Ám ez sem megfelelő, mert Mérei mindemellett egy Törzs nevű, az ötvenes évek elején megerősödött, meglehetősen zárt és jól szervezett szubkulturális társaságban, mintegy harminc évig amolyan „láthatatlan” életet folytatott, amennyiben csak a legközelebbi barátai tudták, tudhatták, hogy voltaképpen mi is zajlik e titkos társaságban.¹⁵ Az 1970-es évek elejétől pedig amolyan guruvá vált: az akkor fiatal társadalomkutatók mesterként tekintettek rá, s ő ezt az adorációt elfogadta, sőt táplálta, kialakítva ezzel egy sajátos kultikus szerepet a korabeli Budapesten. Ez utóbbi jelenség vizsgálatakor pedig a kultusz kutatás látószöge válhatna legitimé.

Írásos életműve alapján ún. intellektuális életrajzot is írhatnánk, mely a kezdeti publikációktól értelmezni próbálná azt a gondolati ívet, melyet Mérei gondol-

¹² Persze születése pillanatában vagy iskolás éveiben, de még emigrációja alatt sem volt evidens e minősítés. A „nagy emberek” is átlagemberként indulnak, teljesítményük és az utókor kanonikus tekintete avatja őket kivételes emberekké.

¹³ Boureau 1989.

¹⁴ Nem véletlen, hogy az új társadalomtörténetet többen a politikum hiánya miatt bírálták. Lásd Eley – Nield 1980, illetve Sewell 2005, különösen a 2. fejezet. A magyar társadalomtörténet részéről Kövér György tette szóvá leginkább azt a kérdést, hogy miért csak *politikai* életrajzok születnek egy emberi élet leírására (Köver 2002).

¹⁵ K. Horváth 2005, 2009.

kodása A gyermekrajzok elemzése (1934) című tanulmánytól az *Együttes élmény* címet viselő úttörő társadalomlélektani elemzésen át (1947) mondjuk a *Lélektani naplóig* (1985–1986) bejárt.¹⁶ Ha felütjük példának okáért E. H. Gombrich nevezetes, Aby Warburgról szóló életrajzát, úgy tapasztalhatjuk, hogy a fejezetek a szellemi fejlődés útját rajzolják meg, a kezdeti stúdiumoktól egészen a befejezetlen MNHMOΣYNE-projektig, s csak bevezetesként térnek ki az életrajz történeti elemeire.¹⁷ Ám ha csak egy pillantást vetünk a Mérei Ferenc műveit összegyűjtő bibliográfiára, rögtön szembetűnik, hogy 1950 és 1964 között gyakorlatilag semmit sem publikált, mivel írásai politikai okokból nem jelenhettek meg.¹⁸ Ez persze korántsem jelenti azt, hogy nem írt. Nagyon is írt, olyannyira, hogy az ebben az időszakban született *Lélektani naplót*, saját mércéje szerint, később főművének tekintette. A külső, politikai világ kontextusának figyelmen kívül hagyása nélkül hogyan tudnánk legitím módon elszámolni ezzel a – kutatói életpályán különösen – hosszú és kegyetlen hiátussal? Ráadásul Mérei nem az elefántcsonttoronyban ülő szobatudós volt, róla – Füst Milánnal szólva – aligha lehetne elmondani, hogy nem volt életrajza, csak munkarajza.¹⁹ Sőt, épp az ellenkezője igaz rá. Füst egy rádióbeszélgetésben úgy fogalmaz: „írói életem absorbeálta egész életemet, életem nem is volt, csakis írói életem, s ezért nincs is életrajzom”,²⁰ ám Mérei esetében azt találjuk, hogy az életrajz sok tekintetben az életmű integráns része.

E futó megjegyzéssel még nem is vetettünk igazán számot azzal a kérdéssel, hogy mit jelent az életmű fogalma? Mi tartozik bele? Mert „mi van akkor – ahogyan Michel Foucault veti fel a mű (*œuvre*) elméletének hiányáról értekezve –, ha egy aforizmákat tartalmazó füzetben egy ajánlólevélre, egy megbeszélte találkozóra emlékeztető cédulára, egy mosodai számlára bukkanunk? Ezek is hozzátartoznak a műhöz? [...] Hogyan is lehetne ama milliónyi nyom közül, amely valakinek a halála után fennmaradt, a művet kivonni?”²¹ Mérei sok szalon futó, nemegyszer párhuzamos élettörténetét, úgy vélem, épp ebből lehet kibontani, vagyis a források *a priori* izolálatlansága mellett érvelő kutatói attitűd alapján kell megközelíteni. Abból érdemes kiindulni, hogy egy hivatalos levél vagy kérelem, egy kézzel írt pársoros levél, egy fotográfia, egy kiadatlan, irodalmi igényű novella, esszé, egy interjúszöveg, egy memoár épp azon a jogon forrása, pontosabban fogalmazva *nyoma* az élettörténeti rekonstrukció sokszínű fogalmának, mint egy születési anyakönyv, egy cégbírósi irat, egy osztályértekezlet jegyzőkönyve, egy választási névjegyzék, egy perirat, egy megfigyelési dosszié vagy egy Mérei tudományos pályafutása során

¹⁶ Mérei 1934, 1947, 1998.

¹⁷ Gombrich 1970.

¹⁸ Lásd Borgos 2005: 293–307.

¹⁹ Ez persze nemcsak *A feleségem története* híres felütésében érhető tetten, de Somlyó György szerint Füst Milán egész írói munkásságának jellegzetessége, hogy élmény és mű nem fedi egymást, vagyis az életrajz és a szerzői életmű között nem igazán mutatható ki párhuzam. Persze ez sem véletlen, így Somlyó, mert „Füst Milán olyan műgonddal és tapasztalattal tünteti el műve keletkezésének nyomait, mint egy Csingacsuk a maga és társai lábnyomát a prérin” (Somlyó 1969: 18).

²⁰ Somlyó 1969: 11.

²¹ Foucault 1999: 124.

született dolgozat. J.-Ph. Genet és P. Lafon egy nemrég megjelent fontos cikkükben arra hívják fel a történészek figyelmét, hogy a források *materiális* megjelenésére is ügyelniük kellene. Nem mindegy ugyanis, hogy az adott szöveg megsárgult sajtópapíron kézzel íródott vagy úgynevezett átütő papíron géppel, hogy kerek egész mondatokat találunk vagy rontott, elírt, esetleg zavaros kézírással íródott dokumentumokkal bánunk.²² Fontosak, sőt adott esetben módfelett informatívak lehetnek tehát a dokumentum keletkezésének anyagi körülményei, melyek az adott textus forrásértékének *minőségéről* is vallhatnak.

Ebből a néhány problémából is látható, hogy Mérei Ferenc sokszínű érdeklődése és aktivitása számtalan olyan regisztert (politikai, akadémiai, szubkulturális stb.) érint, melyet nehézkesnek tűnik egyetlen műfaj szűkös kereteibe, hagyományába beszorítani. Ráadásul, ha vallatóra fogjuk az élete és életműve közötti összefüggést, mint ahogyan egy esszéjében Csepeli György tette, úgy láthatjuk: esetében e két minőség nemcsak *utólag* fonódik össze s válik eltéphetetlenné, de ez az egymást feltételező viszony – Nietzsche, Szókratész, Freud és mások nyomán – kifejezetten hozzátartozott Mérei Ferenc attitűdjéhez.²³ Túl kényelmes, s ugyanakkor módfelett veszélyes lenne, ha e sok szinten kommunikáló életművet és a sokszínű életet megpróbálnánk a gazdag biográfiai gondolkodás valamelyik *készen kapott* formájába beszorítani. Ahhoz, hogy ennek az életnek a kontextusok függvényében mozgó dinamikáját meg tudjuk ragadni, el kell hagynunk hát e túlon túl jól ismert műfajokat, s a megismerés irányát egy nehezebb, de izgalmasabb irányba terelnünk. Módszertani javaslatunk tehát – első látásra paradox módon – az, hogy a biográfiai módszert a társadalomtörténeti gondolkodással ötvözzük. Így az életrajz voltaképpen az origója lesz e vizsgálatnak, ám tágabban nemcsak egy személy (az „én”) történetét szeretnénk megragadni, de a kulturális formák és politikai praxisok társadalomtörténete révén azokat a kontextusokat is, melyek a biográfia fókuszában álló személyt, Mérei Ferencet, ahogyan fentebb már utaltunk rá, szüntelenül befolyásolták, döntésre, választásra kényszerítették.

BIOGRÁFIAI GONDOLKODÁS ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI PRAXIS VISZONYA

Azért állítottuk fentebb, hogy a biográfia és a társadalomtörténet „összeházasítása” paradoxon, mert François Simiand nevezetes, 1903-ban keletkezett tanulmánya óta gyakorlatilag a legutóbbi időig az életrajz nem volt legitim műfaj a társadalomtörténet művelői számára.²⁴ Az „egyén” bálványától való szabadulás, s ezzel a társadalomtudományok felé való fordulás igénye oly mértékben hatotta át az

²² Genet – Lafon 2003; Weber 1995.

²³ Vö. Csepeli 1998.

²⁴ Simiand 2007, különösen 70–73. A szakmán „kívül” a biográfia és annak fellendülése pedig – ahogyan Kracauer jellemezte – nem más, mint a múltba való menekülés és az individuum

Annales első nemzedékétől a társadalomtörténeti gondolkodást, hogy az abban rejlő lehetőségeket sokáig tabuként kezelték, mígnem Jacques Le Goff 1996-ban megjelent Szent Lajos-biográfiája át nem törte e korlátokat, s utóbb nem kezdtek el az egykor margóra szorított műfajok, köztük az életrajz, visszatéréséről beszélni.²⁵ A korábban az *histoire historisante* és az *histoire événementielle* rémképévé váló, majd „eltűnt biográfia” rehabilitálásának szövevényes lépéseivel a francia társadalomtörténet-írás egyrészt – az angolszász vagy olasz történetíráshoz képest például jócskán megkésve – felülvizsgálta korábbi előfeltevéseit, másrészt az időközben a társtudományokban bekövetkezett változásokra óhajtott reagálni.²⁶ E változások abban álltak, hogy az 1970-es években a kvantitatív tudomány szemlélet modelljeinek kifáradásával, valamint az etnológia és a kulturális antropológia térnyerésével, a társadalomtudományok ismét elkezdtek a kvalitatív módszerek iránt érdeklődni.²⁷ Mondanivalónk szempontjából a társadalomtörténet reakciói közül itt csupán egy speciális beállítódásra, az olasz microstoriára kell kitérnünk, erre is csak összefoglaló jelleggel, hiszen egy korábbi írásunkban már részletesebben foglalkoztunk ezzel a kérdéssel; a következőkben e korábbi cikk néhány itt és most fontos megállapítását foglaljuk csak össze.²⁸

Jacques Revel véleménye szerint a microstoria: szimptóma, mely a társadalomtörténeti gyakorlat megcsontosodott formáival szemben kibontakozó „kórokozó” megjelenésére mutat rá.²⁹ Ennek a számos történést megkísértő szemléletnek a kritikája felül kívánja írni a hagyományos társadalomtörténet előbb osztályokban, majd kategóriákban gondolkodó gyakorlatát, s helyette a „társadalmiságot”, a „társasságot” (*le social*) nem eleve tulajdonságokkal, sajátságokkal rendelkező tárgyként, hanem állandóan mozgásban lévő konfigurációkon keresztül megvalósuló kölcsönös viszonyok összességeként szemléli. Ez utóbbi, azaz a személyközi viszonyokban létrejövő, újra- és újraformálódó társadalmi világ képe azonban magával hozta azt, amiről e szemlélet talán a legismertebb: a vizsgálati lépték lecsökkentését. A biográfiai módszer jegyében fűzi ehhez hozzá a Droysen javaslatát ($A = a + x$) újragondoló Sabina Loriga, hogy a kisléptékű kutatás kétségszövegbevonhatatlan előnye és erénye lehet, hogy a történeti folyamatot formáló egyéni hozzájárulást és szabad akaratot, vagyis azt a nevezetes kis x -et veszi górcső alá.³⁰

Ugyanezen gondolat jegyében írja Maurizio Gribaudi, hogy „a társadalmi valóság minden egyén szemében olyan viszonyok révén konkretizálódik, amelyek

regnálásának jegye. Látható, hogy a biográfia konjunktúrája vagy dekonjunktúrája valahogyan mérőónja a történeti gondolkodás fordulatainak. Lásd Kracauer 1995 [1930] és Schöttker 2008.

²⁵ Le Goff 1996, 2000. Lásd még Revel 2003.

²⁶ Konwitz 1976; Loriga 1996: 217.

²⁷ Bödeker 2003.

²⁸ Bővebben lásd K. Horváth 2002.

²⁹ Revel 2001.

³⁰ Loriga 2010: 13. Droysen 1863-ban közzétett tanulmánya olyképpen vélekedik, hogy A az egyéni génusz, mellyel minden ember rendelkezik, s ez az $a + x$, vagyis a külső körülmények, a korszak, valamint az egyéni hozzájárulás, a szabad akarat, vagyis a korlátok közötti emberi cselekvőképesség összege. Így jön tehát létre az $A = a + x$ droyseni képlete.

őt a környezethez kapcsolják. Ám e formák nem állandóak vagy immanensek, hanem nap nap után tranzakciókban, az egyes viszonyok kontextusában, az egyének közötti cserékben, az érzelmi, gazdasági, kapcsolati forrásokért történő versengésben kapnak jelentést.³¹ Ez az „egyének társadalmáig” visszanyúló, Norbert Elias-i ihletésű gondolat azonban egy jelentős változást implikál, vezet be a microstoria gyakorlatába.³² Igaz ugyan, hogy egyfelől a léptékek csökkentése, a személyközi kapcsolatok vizsgálata magával hozta az életrajzi módszert, ám másfelől azzal is szembe kell néznünk, hogy az élettörténeti feldolgozás hosszú időn keresztül szinte kizárólag a „nagy emberek” életútjának többé-kevésbé naiv rekonstrukciójára szorítkozott. Jacob Burckhardt spekulációiban a nagy ember a valódi nagyság leképezése, s mint ilyen: misztérium. Így az ilyen ember pótolhatatlan. „Egyszerinek és pótolhatatlannak csak a rendkívüli intellektuális vagy erkölcsi erővel megáldott embereket tekintjük, akiknek tettei valami általánosra, tehát egész népekre vagy egész kultúrákra, sőt az egész emberiségre irányulnak.”³³ Amikor a microstoria, ezen belül az életrajzírás problematikájában leginkább elmélyülő Sabina Loriga vizsgálatai az egyén szerepét vizsgálják a történeti folyamatban, akkor – noha vélekedése számos ponton támaszkodik Burckhardtéra – elementárisan másként közelít tárgyhöz, az egyénhez.³⁴

Az olasz mikrotörténészek egyik vezető alakja, Giovanni Levi, az életrajz használati módjait tárgyaló tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy miért nem egyezhet meg ennek az irányzatnak a biográfia-szemlélete a korábbiakéval. Vélekedése szerint kettős hatásnak, illetve kihívásnak kell megfelelnie a ma életrajzi módszerrel dolgozó kutatóknak: számot kell vetnie egyrészt az életrajz, a személyes élettörténet rendkívüli töredezettségével, másrészt a sokrétűségével, illetve azzal, hogy mindezek következtében egyetlen, lineáris narratívában nem átfogható. A klasszikus társadalomtörténet *a)* prozopografikus és modális, *b)* kontextuális, *c)* határeseteket megjelenítő életrajzán át, a pszichoanalízis és a narratológia hatását mutató *d)* hermeneutikus (alkalmasint: pszicho)biográfiájának³⁵ értékelésén át jut el Levi a történeti folyamatban részt vevő egyén dinamikus, a kontextusok függvényében változó, goffmani mellékszöngéktől sem mentes felfogásáig. Szerinte ennek adekvát megjelenítése lehet az olyan életrajz, amely – beépítve tehát az *élettörténet mint nem lineáris folyamat* inkohereciáját – „ideális terepet nyújt mind a cselekvők résnyi – ugyanakkor fontos – szabadságának, mind az ellentmondásoktól sem mentes normarendszerek tényleges működésének vizsgálatához. [...] Az életrajz és a kontextus között *folyamatos és kölcsönös* viszony áll fenn.”³⁶ Ugyanezen problematikával kapcsolat-

³¹ Gribaudi 1987: 24.

³² Elias 1987. A microstoria Elias-recepciójára pedig Grendi 1982.

³³ Burckhardt 2001: 211. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁴ A biográfia-felfogás változó természetére lásd Loriga 1996.

³⁵ Bár Levi nem tartja sokra a hermeneutikus, alkalmasint a pszichoanalízissel is kacérokodó irányzatot, hadd említsek meg ebben a kontextusban egy nem mikrotörténeti, mégis kiváló, alig méltatott magyar munkát: Lackó 1986.

³⁶ Levi 2000.

ban Jacques Revel úgy fogalmaz, hogy az életrajz bizonyos értelemben csak megévesztési stratégia, *trompe-l'œil*, mely nem is elsősorban az élettörténet aprólékos rekonstrukciójához, hanem a mikrotársadalmi konfiguráció finom elemzéséhez járul hozzá.³⁷ Nagyjából ezt az eljárást nevezte el Siegfried Kracauer „társadalmi életrajznak” (*Gesellschaftsbiographie*).³⁸ Ez a nem professzionális történész ugyanis azzal az intellektuális élménnyel lepi meg Offenbachról szóló biográfiája olvasóit, hogy főhőse olykor fejezetekre eltűnik a könyv lapjairól.³⁹ Itt az élettörténet és a kontextus dinamikus viszonyáról tett korábbi megjegyzéseink érvénye visszamenőleg is igazolódni látszik: a kontextus *nem* háttér, *nem* díszlet, hanem az „én” felépítésében, formálásában hol explicit, hol implicit formában, de *konstitutív* szerepet játszik. Gilles Deleuze-zel szólva: „nem az akció tette számát, [...] de még csak nem is a tett maga: hanem az egész viszonyrendszer, amely a tettet és a tettetést körülveszi”.⁴⁰ Fentebbi következtetéseinkből természetesen az is következik, hogy a biografikus „én” nem konstans, nem állandó, hanem az őt ölelő körülmények hatására változó jószág. Az élettörténet konstruálásánál tehát – a hosszabb időtartamban – a személyiség inkoherenciájával, egységének és orientációjának változékonyságával kell számolnunk, s ez az instabilitás, az egyén változó önazonosságának feltételezése épp a kontextusok szükségszerű változásából, s a rájuk az egyén által ugyanilyen elkerülhetetlen módon adott reakcióból kifolyólag áll elő.⁴¹

* * *

A microstoria több szempontból is programadó tanulmányának szánt, Ginzburg és Poni által jegyzett dolgozat világosan a „nevet” tartja vezérfonalnak.⁴² A microstoria gyakorlatában azonban a név csak az empirikus szakaszban szolgálhat vezérfonalként, azaz a levéltári vagy egyéb dokumentumok feltárásakor, felkutatásakor szolgál segítségül, ám a munka értelmező fázisában az adott személyről szóló biográfia – paradox módon – nem feltétlenül kap központi helyet a tárgyalt műben. Az életrajz számos mikrotörténész gyakorlatában elsősorban igazából csak egy eljárás, egy megközelítési mód a vizsgált időszak és társadalom „földközlel” való szemléléséhez. Másképpen fogalmazva, az életrajz nem műfaj, hanem egyre inkább módszer, eljárás. Sabina Loriga a 18. századi piemonti hadsereget tárgyaló munkájában is hasonlóan fontos, ám nem kizárólagos, s a legkevésbé sem hagyományos szerepet kap a biográfia.⁴³ Amíg a szöveg első verziója – az 1990-ben

³⁷ Revel 2001: 20–21.

³⁸ Kracauer 1976 [1927]: 9.

³⁹ Ginzburg 2010b; Pomata 2000.

⁴⁰ Deleuze 2001: 261. Jegyezzük azért meg: itt nem morális értelemben vett „tettesről” van szó, hanem a detektívtörténet mint kognitív modell tetteséről (Ginzburg 2010a). A fenti értelemben tehát a megjelenítés *fókuszáról* szóló vita eloldódik a Halász apropóján érintett kettősségtől, mely a portré és a tabló dilemmájában ragadható meg (Halász 1981a [1933]).

⁴¹ Lásd Chiappori – Gribauidi 2001: 287.

⁴² Ginzburg – Poni 1981.

⁴³ Loriga 1991.

megvédett doktori értekezés – még nyíltan a biográfiai módszer, a katonai tapasztalat sokszínűségének, az élmény heterogenitásának elsődlegessége mellett tört lándzsát, addig a kiadásig eltelt időszak arra sarkallta a szerzőt, hogy vizsgálatának súlypontját áthelyezze.⁴⁴ Ez döntő lépés volt. Az első megközelítés még azzal kísérletezett, hogy „tisztok és közkatonák »meséljenek« katonai tapasztalataikról. Az elbeszélésmód a kutatás kiinduló gondolatát követte: az eltérő egyéni verziók nyomán rekonstruálni az intézményi valóságot. A cél egy rashomon elkészítése volt, avagy – az irodalom területén maradván – a hadsereget Raymond Queneau *Stílusgyakorlataiban* szereplő zsúfolt busz mintájára tárgyalni, ahol is a stilisztikai variációk az értelem jelenségei, melyek elvárásokat és jóslatokat, emlékeket és utalásokat hoznak létre.”⁴⁵ Ám a szerző – saját bevallása szerint – a további munka során kudarcot és disszonanciát érzett az eredeti vizsgálattal kapcsolatban. Az elmaradt siker egyik oka a Hadi Államtitkárság dokumentumaiban található számos dokumentatív hiátus volt: a legénység „hallgatott”, magyarán életrajzaik rekonstrukciójához túl kevés forrás állt a kutató rendelkezésére. Ezt az űrt természetesen igyekezett betölteni a szerző, mégpedig úgy, hogy további – más hadilevéltárakban található – dokumentumok segítségével megpróbálta kiegészíteni a primer forrásokból csak utalásszerűen megismert katonák életrajzait. Amíg a tisztokról e módszer segítségével bőséges információk álltak rendelkezésére, addig a közkatonákról mint egyénekről alig valamivel többet lehetett így megtudni. „Ők egész egyszerűen a század voltak – és maradtak is. Az ő verziójuk a hadseregről felületes, a »rashomon« kiegyensúlyozatlan maradt.”⁴⁶

A másik kérdés, amellyel Loriga a feldolgozás során találkozott, az a társadalomtörténet-írás, sőt tágabban szinte minden, az egyénre (is) fókuszáló társadalomtudomány alapproblémája: mi az egyes (partikuláris) és az általános viszonya; hogyan hozható összefüggésbe az alulról építkező, az egyén egyszerűségére és helyettesíthetetlenségére is adó, ám egyszersmind az általános érvényre való törekvés. A történelemtudományban a kauzalitás és a következtetés „hogyanja” már jó ideje kardinális probléma. E módfelett szerteágazó kérdéskörrel röviden csak annyit jegyeznék itt meg, hogy eltérően más diszciplínáktól (pszichiátria, pszichoanalízis, pszichológia), a történelemben nem elfogadott egy partikuláris jelenség önmagában vett elemzése, mert nem tekintik szociológiai értelemben reprezentatívnak, így az egyedi extrapolálása rendkívül problematikus. Amíg egyes történészek, eltérő módon, de az általánosítás más, a reprezentativitás alternatívájaként fölfogható eljárás kidolgozásán fáradoztak (E. Grendi például a „kivételes normális” fogalmával, vagy C. Ginzburg a történetírás szemiotikus következtetési rendjére apellálva, B. Lepetit a „dinamikus kartográfia”, a léptékváltás, J. Revel pedig a szigorú értelemben vett „kontextualizálás” módszerével

⁴⁴ Loriga 1990.

⁴⁵ Loriga 1991: 225. A rashomon természetesen Akutagava ismert elbeszélésére utal, ahol ugyanazt a bűntényt mindenki a saját szája íze szerint, másképpen meséli el, értelmezi. Lásd Akutagava 1992.

⁴⁶ Loriga 1991: 226.

gondolta föloldani a problémát), addig a biográfia ígézetében dolgozó Sabina Loriga inkább az élmény *különössége* felől közelít tárgyához.

Az olasz történésznőt elsősorban az izgatta, hogyan jeleníthető meg a fentebb idézett burckhardti beállítódás szerint „pótolható kisemberek” méltósága: egyediségük, helyettesíthetetlenségük.⁴⁷ Ez a rendkívül mély humanizmusról tanúságot tévő eljárás, amely a „megérteni annyi, mint az egyedül létező egyedilhez viszonyulni” lévinasi beállítódásában ragadható meg, paradox módon megköveteli a távolságot.⁴⁸ Loriga így ír erről:

„Kutatásom során arra ösztökéltem magam, hogy az életrajzi anyagot agresszívebb módon, a történeti kontextus helyreállításához is hasznosítsam. [...] Először is az egyéni hangok eltérően hangszerelik a hatalmi viszonyokat, [...] mégpedig azt alátámasztandó, hogy a biográfiai módszer áthelyezése konkrét módon ki tudja emelni a hatalom többirányú jellegét: nem pusztán szakít a gyakran fiktív homogenitással (intézményi uniformitással), hanem meg is világítja azokat a konfliktusokat, amelyek által a fegyelmező diskurzus kialakult. A személyes tapasztalat lehetővé teszi az emlék és a terv bevezetését a történeti elemzésbe, két olyan dimenzióét, amelyek képesek megjeleníteni azt, ami *a múltban befejezetlen maradt*. Röviden: nemcsak a történeti értelemben vett sors *véghez vitt* részére engednek rákérdezni, de a képzetesre és a hipotetikusra is – arra, ami lehetséges volt, de legalábbis a rejtett és a képzelt közötti feszültségre. Ebben az értelemben a biográfia áthelyezése [...] visszaadja a történetírásnak [...] a komplex, nem lineáris időt.”⁴⁹

Tegyük hozzá, korántsem csak a microstoria viaskodik a lineáris történetzsövéss adta keretek feszegetésével: e kérdéskör a társadalomtudományokon túl a kortárs gondolkodás és művészi kifejezés szinte minden fórumán megjelenik. Érdekes, hogy a homogenizálni vágyó tekintet olyan jól ismert történetek esetében is egyszerűsíteni, szelektálni kíván, mint Krisztus szenvedéstörténete. Vermes Géza jegyzi meg, hogy az „egyház által létrehozott hagyományos történettel szemben [...] e történetek sem nem egyszerűek, sem nem koherensek”,⁵⁰ s írása az evangéliumi történetrekonstrukció feszültségeinek kiaknázására helyezi a hangsúlyt.

Ebben az értelemben Loriga biografikus módszere nem az életút linearitásának függvényében rendezte el a vizsgált két család tagjaira vonatkozó föllet adatokat, referenciákat, hanem olyan sokszínű, egyéni tapasztalatok rekonstrukciója nyomán (kulcsszavak: „a jellem fejlesztése”, a „tehetség” eltérő felfogásai, „a tekintélytisztelő mint jó tulajdonság”, „a nevelés” különböző értelmei, a katonaság: „életforma”, „neveltetés” vagy „szakma”, az „alteritás” jelensége stb.), amelyek jellemezték és módosították a helyi hatalom működését. Az életrajzi eljárás tehát itt is „megtévesztési stratégia”: az ént, az egyént a hadsereggel szemben

⁴⁷ Ginzburg 1991; Davis 1999.

⁴⁸ A szubjektum megkerülésével lehetséges a belső világ megértése. Lásd Lackó 1999.

⁴⁹ Loriga 1991: 228–229. (Az első kiemelés – K. H. Zs, a második az eredetiben.)

⁵⁰ Vermes 2005: 10.

jelentkező mindennapos konfliktusokban, kisebb-nagyobb csetepatékban megnyilvánuló tapasztalat fényében vizsgálta. Nem annyira a lineáris módon elmesélt tanúságtételekre koncentrált munkája folyamán, melyek – alkalmasint retrospektív módon – az én kikerekített, elrendezett „arcélét” mutatják, hanem azokban az egyéni élményekben, a külső, társadalmi világgal való konfrontációkban kereste az egyén különösségét, amelyek az én egyediségének, helyettesíthetlenségének forrásai.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ezek a szituációk is csak szövegeken át vizsgálhatók, nyelvi közvetítettségük problémája tehát ugyanúgy fennáll, mint a koherens, retrospektív módon megírt életút esetében. Van azonban egy kardinális különbség. Nevezetesen az, hogy a tanúságtétel (interjú, visszaemlékezés stb.) esetében az írás helye és minősége *nem dialogikus* természetű: elkészítésének, a múlt rögzítésének egyáltalán nem feltétele a másik személy, következésképpen a megjelenítendő én nem a „másikkal” kiépített viszony dinamikájában, hanem az interjú, visszaemlékezés készítésének idején kialakult statikus és retrospektív állapotában rögzül. Sabina Loriga biográfiája azonban az egykor élt embert (egyént), paradox módon, mint létezőt, mint viszonyokban élő tételt, s olyan szituációkban vizsgálja, amelyekben „beszélnek hozzá”. E „beszéd helyzetekből” kiindulva rekonstruálja a katonai tapasztalatok sokrétűségét, kiemelve s tiszteletben tartva az egyén különösségét. Az olasz történész nem feloldja tehát a társadalomtudományokban ma is aktuális egyes-általános összefüggésrendszert, hanem áthelyezi fókuszpontját, s az élmény különösségének fogalmára összpontosítva felülírja a fentebb vázolt, s a microstoria szempontjából egyre inkább manicheusnak tűnő dilemmát.

Mégis, mintha történelmi beidegződéseink agyonnyomnák az ismereteket. Vajon miért, milyen mélyebb okoknál fogva „rajzoljuk az életet”, amikor a biográfia során valójában cselekedete, gondolkodása alapján „szóvá tesszük” az egykor élt embert? Mit teszünk akkor, amikor a külső szemlélő, a kutató, az olvasó számára értelmes rendbe próbáljuk kényszeríteni azokat a sokszor kusza, összefüggéstelen történeteket, gondolatokat, megnyilvánulásokat, melyeket az utólagos tekintet homogenizáló szándéka ok-okozati viszonyba kényszerít? Eszerint tehát az esetlegességekhez, a szándéktalansághoz is valamiféle koherens jelentést kellene kapcsolni, máskülönben az élettörténet tényei nem rendezhetőek el értelmesen, s illetéknéppen átfogó értelem híján maradhatnak? Vajon problematikus-e, ha az életrajz megjeleníti az élet esetlegességét, kiszámíthatatlanságát, szélsőségszerűségét, irracionálisát még azon az áron is, hogy esetleg elveszik az élet egységét posztuláló „központi értelem”?

ÉLETRAJZI TÉR ÉS SZINOPTIKUS SZEMLELET

Miután röviden áttekintettük azokat a biográfiai módszertani elveket, amelyeket a társadalomtörténet művelői újításként bevezettek empirikus munkáikban, azt

kellene szemügyre vennünk, hogy mindez Mérei Ferenc életrajza esetében *hogyan* és milyen *mélységben* alkalmazható. Túl azokon a különbözőségeken, melyeket fentebb már érintettünk, ki kell emelnünk a történeti kontextus gyökeres eltérését. Az olasz mikrotörténések újításai ugyanis döntően a kora újkori társadalom, illetve az ebben élő ember, kiscsoport vizsgálatára kidolgozott módszerek, s korántsem evidens, hogy egy 20. századi, komplex társadalom analizésére is alkalmasak. S akkor még nem is beszéltünk arról a kérdéskörrel, mely a modernitás, az individualitás, az értelmiségi szerepek jelenléte miatt Mérei életrajza esetében fennáll. Vajon problémamentes-e a 18. századi piemonti hadseregére vagy – egy közelebbi példát véve – a Maurizio Gribaudi 20. század eleji munkásaira alkalmazott (amúgy sem azonos) módszer kritikátlan átemelése egy ilyen típusú munkába? Ráadásul egy ismert tudós és értelmiségi, valamint hajdani politikus esetében – még ha ez utóbbi minőségét, szerepét Litván György amolyan *homme politique malgré lui*-ként jellemezte.⁵¹ Kérdéseink korántsem költőiek, s a továbbiakban, konkrétan közelítve a Méreiről rendelkezésre álló forráskorpusz mennyiségéhez és természetéhez, arra szeretnénk összpontosítani, hogy – összegezve a fentebb ismertetett problémákat – sorra vegyük a módszer *ebben a kontextusban* értendő kétségtelen előnyeit és egyértelmű hátrányait, majd konkrét javaslatokat tegyünk az életrajz fogalmának részleges újragondolására, illetve olyan fogalmak bevezetésére, amelyek ezt a történeti munka szempontjából megkönnyítik.

Először is, szemben a fentebb érintett életrajzi kísérletekkel, egy olyan személyvel, értelmiséggel, pszichológussal állunk szemben, aki – nyilván szakmájából kifolyólag is – saját életét minduntalan értelmezte. Elemzésünknek tehát *nincs* nulla foka, nem rendelkezik azzal a semleges kiindulóponttal, mint – teszem azt – Giovanni Levi piemonti ördögűzőjének esete; az anyaggyűjtés során akarva-akaratlanul beleütköztünk azokba a legendákba, mendemondákba, pletykákba, adomákba, melyek Mérei életrajzi képzetrendszerét mintázták. Vállalkozásunknak tisztáznia kell tehát egyfelől azt, hogy milyen viszonyforma alakítható ki a megélt élet komplex tapasztalata és a róla szóló, nyilván egyszerűsítő elbeszélések között. Másképpen fogalmazva, elsődlegesen össze kell gyűjteni és rendszerezni mindazokat a módfelett heterogén dokumentumegyütteseket, melyeket az életrajz effektív nyomaiként kezelünk. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy – a fentebb tett belátásaink nyomán – *nem* teszünk a priori minőségi különbséget a források között, hanem azt a biográfia egészére vonatkozó, jóllehet heterogén, nemegyszer összefüggéstelen információhordozónak tekintjük. Ugyanakkor természetes, hogy az élet megélt tapasztalatát rögzítő, keletkezésüket tekintve egyidejű dokumentumokat szövegkritikailag el kell választanunk az utóidejű forrásoktól; így közelebb kerülhetünk a „megélt” és az „elmesélt” regisztereihez. A megélt tapasztalat körvonalait többnyire nem narratív természetű források jelentik, míg az elmesélthez értelemszerűen elbeszélő jellegű forrásokat veszünk majd igénybe. (Persze az elemzés során számtalanszor kiderül, hogy nem lehet ilyen egyszerűen

⁵¹ Lásd Litván 1989.

izolálni az eltérő természetű dokumentumokat.) Az elmesélt alatt pedig nem pusztán Mérei Ferencről mesélt ártatlan történetecskéket kell értenünk, hanem egy olyan eljárást, melyet az irodalmi kultusz kutatásban autorizációnak neveznek.⁵² E jelentőségadást, szellemi felhatalmazást, tekintélynek nyilvánítást egyszerre jelentő sokjelentésű fogalom azért lesz fontos számunkra, mert beláttatja, hogy egy személy körüli legendakör nem semleges, nem ártatlan jelenség, de retroaktív erővel bíró szimbolikus-társadalmi erőforrás, mely utólag képes és hajlamos teljesen „áthangolni” az élettörténet egészét. Tágabban, a kultusz kutatása persze nemcsak szövegekre terjed ki, de foglalkozik a szerzői imázssal, jelentésteli tárgyakkal, sajátos gesztusokkal és cselekvéssorokkal, esetleg „bon mot” típusú megnyilatkozásokkal, vagyis a Méreihez való viszonyt *beállítódásként* kezeli, mely rendelkezik sajátos nyelvhasználattal és szokásrenddel. Amennyiben nem alakítunk ki kritikus viszonyt ehhez, úgy „mint a közhelyek többnyire, azt a téves fölényérzetet kelti bennünk, hogy a jelenségről eleget tudunk”.⁵³ Ezért módfelelt fontos tehát, hogy feltárjuk az önértelmezés és ezzel szoros összefüggésben a külső értelemadás kultikus elemeit, működési mechanizmusát, s megkíséreljük lehántani a megélt élettörténeti tapasztalat nyers, vagyis jelentésében összefüggéstelen, motiválatlan tényeiről.⁵⁴

Úgy gondolom, hogy amit itt elméletben viszonylag könnyűszerrel belátunk, az az elemzés során egy sor problémába fog ütközni. Ezeket meg kell világitanunk, s amennyiben sikerrel járunk, úgy észrevétlenül ki fogják rajzolni a biográfia látens szerkezetét. Nos, az első megvizsgálendő kérdés az a látszólagos trivialitás, hogy *hol* kezdődik az életrajz? A második pedig, melyre fentebb már tettem utalást, a név kérdése. (Tegyük hozzá a helyzetet bonyolítandó, hogy Mérei Ferenc névváltoztató, asszimiláns család gyermeke, ráadásul a munkásmozgalomban Mák álnéven vett részt.) Mit takar el a név, és mit fed fel? Milyen szimbolikus társadalmi funkciója van a személynévnek, s hogyan működik? E két kérdés nagyon szorosan összefügg. „My way is to begin with the beginning, szokásom a kezdetén kezdeni, mondta Lord Byron, és ő csak tudta, mi illik” – ezzel a frappáns mondattal indítja *A Pendragon legenda* című regényét Szerb Antal, ám e credo feltehetően minden olyan tudományos vizsgálódás kiindulópontja lehetne, ahol a *kezdet* fogalma egyfelől túl evidensnek, másfelől a legkevésbé sem nyilvánvalónak tűnik. Vajon hol is kezdődik egy életrajz? S ez a kezdetben retorikusnak tetsző, ám nagyon is analitikus kérdés egy sor újabb sürgető kérdést hoz magával.

Az persze magától értetődik, hogy az ember élete biológiai értelemben a születéssel kezdődik és a halállal ér véget, ám „élet” és „életrajz” más minőségű, más természetű dolgok. Logikusan következik tehát a kettő izolálásának szükségessége, melyet Nádas Péter bámulatra méltó egyszerűséggel fejezett ki: „Az élet-

⁵² Lásd Dávidházi 1992, 1998; továbbá Takáts 2003, 2007.

⁵³ Dávidházi 1989: 1.

⁵⁴ E szempont fontosságára helyezi a hangsúlyt a kollektív *Mérei élet-mű* című kötet kapcsán egy kritikai elemzés is. Lásd Havasréti 2008.

rajzom eleje ugyanis nem a születésem és az életrajzom vége nem a halálom.”⁵⁵ Egy az idő naiv homogenitását – *Párhuzamos történetek* című nagyregényében – szétszalázó elképzeléstől tehát nem idegen az, hogy a problematikát megfordítsa, s alapvetően a halálesemény, illetve annak társadalmi rituáléja felől próbálja meg felmérni az életrajz terét. Milyen előnye lehet egy ilyen fordított perspektívának? Lételeméleti értelemben ugyanis a halál mozzanata megragadhatatlan a történész számára, ám a temetés aktusa, mely a halál szociokulturális reprezentációja, már érdeklődéssel töltheti el az izgága társadalomtörténészt. Bárhogyan is van, a temetés mint társadalmi rítus *primer jelentésadás*, amennyiben a szertartás során elhangzó sírbeszéddek, illetve az azzal párhuzamosan megjelenő nekrológok (már ha ismert, közéleti emberről van szó) kijelölik azt a mezőt, amelyben az elhunyt személyisége tevékenysége révén, post mortem, értelmet nyer az élők számára. A jelentést az élők adják és rögzítik (a tanár úr, a forradalmár, a tudós stb.), még akkor is, ha az elhunytat adott esetben meglepnék, meghökkentenek azok a társadalmi szerepek, értelemadások, melyekkel a beszédmondók a halálhoz tapadó normák súlya alatt önkéntelenül is élnek.⁵⁶

Miért van ez? Azért, mert visszamenőleges érvénnyel, ezek a jelentéstulajdonítások egyszerűsítő elemekkel, pontosabban fogalmazva sűrítésekkel, összevonásokkal élnek. A *név* már nem pusztán egy személy tulajdonneve, de egyben allegorikus tömörítése az életpálya megannyi eseményének, a kérdéses személy jellemének, magatartásának, teljesítményének. E problémakörre világít rá Daniel S. Milo Vincent van Gogh egy kiállításának esetét tárgyaló szellemes esszéje. A *La passion selon Van Gogh (1853–1890)* című tárlat kurátorai úgy vélték, hogy a *név* és az életmű viszonylatában az alábbi módon bontják fejezetekre a holland festő pályáját. Az első, 1853-tól 1888-ig tartó időszak a „Van Gogh – Van Gogh előtt”, a további fejezetek pedig a „Van Gogh – Van Gogh alatt” elnevezést kapták. Az egyszerű „Van Gogh” címet pedig csak az 1888 és 1890 közötti periódus érdemelte ki. Már önmagában is meglepő, hogy a halála előtti két évet leszámítva a 37 évet élt művész 35 éven keresztül önmagához képest mindössze egy „előtti”, felkészülési időszakban élt, s csak életének utolsó két éve az, melynek során – a kurátorok olvasatában – valóban *azonos* – a művészettörténet által kanonizált – önmagával. A rendezők szerint a színtiszta „Van Gogh” címet a művész életének utolsó két éve „érdemli meg”, ahol nemcsak esztétikailag, de élettörténeti tragikumára révén is megfelel későbbi imázsának. Van Gogh tehát csak akkor teljesen van Gogh, amikor élete passióba fordul. Fejtegetéseiben az izraeli történész a „családi név” és a „szerzett név” kettősségével számolva úgy fogalmaz, hogy a holland festő esetében a szervezők önkényes interpretációja a két nevet funkcionálisan összevonja, s arrogáns módon úgy tesz, mintha a van Gogh névre csak élete két utolsó évében szolgált volna rá. Ezzel a gesztussal ugyanakkor megtagadatik tőle a családi név méltósága és azonosító

⁵⁵ Károlyi 2005.

⁵⁶ Lásd Hertz 1905–1906. A PhD-értekezés (K. Horváth 2011) második fejezete részletesen foglalkozik e kérdéssel; lásd még K. Horváth 2009.

jellege.⁵⁷ A van Gogh név tehát akkor „ér valamit” (legalábbis a művészeti piacon), ha a szerzett név konceptusában összekapcsolódik élettörténeti tragédia és művészi hevület. A szerzett név retrospektív természetű szinechdoché, mely a vég felől teleologikus módon újrírja az élettörténet jelentését. Ez a módszer a legkevésbé sem vet számot az élet és az élettörténet különbözőségével, s az utóbbi is csak annyiban érdeklí, amennyiben ápolja a *kultusz* képződését.⁵⁸ Az élet és a mű összefüggésében van Gogh művészi archetípussá vált, halála utáni sikere vagy sikertelensége a mindenkori jelen kognitív rendszerének szellemi állapotától, minőségétől függ.⁵⁹

Erre a kihívásra csak hiperkritikával lehet válaszolni. A fenti kiállítás ugyanis látszólag lineáris módon jeleníti meg egy művészi életpálya szakaszait, ám a kurátorok a festő élettörténetét valójában a vég és a képződő kultusz implicit elváráshorizontjához igazítják. Az általunk javasolt megközelítés azért lesz tehát hiperkritikus, mert explicit módon a vég felől közelít az életrajz szubjektumához, megkísérli feltárni a kultikus beállítódás szintjeit, beszédmódjait, jellegzetességeit, melyet az őt körülvevők adorációját módfelett szívesen fogadó idős Mérei Ferenc természetesen maga is táplált. Ennek érdekében át kell tekinteni azokat az interjúkat, „mesterbeszélgetéseket”, melyek töredékeségük vagy terjedelmük miatt ugyan nem tekinthetők a szó klasszikus értelmében élettörténeti jellegűnek, de amelyek a pálya magaslatáról, az 1970-es évek kontextusából tekintenek vissza az életút egyes állomásaira, fordulópontjaira. Ezekben az interjúban Mérei Ferenc nagyon határozottan jelöli ki élete legfontosabb eseményeit, szereplőit, elveit stb., ám önértelmezéseiben olykor súlyos konfliktusok, eltérések mutatkoznak. Egyszerűbben fogalmazva, ezeket a megnyilvánulásokat áttekintve az tapasztalható, hogy egy a mély- és a társaslélektan útvesztőiben olyan elegáns, magabiztos tudással rendelkező személy, mint Mérei Ferenc is „hibákat” vét, azaz ellentmondásokba keveredik korábbi önmagával. Ez a mozzanat a mi életrajzi megközelítésünk sarkköve. Mert egyfelől bárki mondhatja, hogy az életrajz legbiztosabb ismerője természetesen maga a szubjektum, hisz oly részletességgel senki sem ismerheti, írhatja meg egy ember életét, mint ő maga. Másfelől azonban az is közismert, hogy az élettörténet cselekvője, vagyis maga Mérei (bár ez a megállapításunk szinte bármelyikünkre érvényes lehet) nem az életrajz megismerésében, hanem annak reprezentációjában volt érdekelt, vagyis abban a többé-kevésbé kész alakzatban, melyet manapság, közkeletűen *identitásnak* nevezünk, s itt hangsúlyozni szeretnénk ennek *szerepszerű* jellegét.⁶⁰ Ez teljesen természetes attitűd, s lehetőséget teremt arra, hogy a történész ne csak saját normáit, elvárásait „találja meg” a történeti anyagban, de betekinthesen a cselekvőket motiváló lehetséges értékek, stratégiák és döntések világába is. Úgy is feltehetnénk a kérdést:

⁵⁷ Milo 1993: 195–196.

⁵⁸ Heinich 1991.

⁵⁹ Milo 1993: 199.

⁶⁰ Az identitásfogalom szövevényes fogalomtörténetére lásd Kovács 2004.

végső soron *ki az életrajz tulajdonosa és ki a szerzője?* Ha eltérő, feszültségben lévő interpretációra vagy olyan beszédes elhallgatásra lel az életrajz kutatója, mely nem épül be az illető elbeszélte önzonosságába, akkor mi e teendő?

A társadalomtudományok jelenlegi állása szerint erre a kérdésre nincs egységesen elfogadott válasz, követendő módszertani eljárás. A valóság konstrukcionista felfogása ugyanis minimum az 1960-as évek derekától amellet érvel, hogy tudásszociológiai értelemben a valóság fogalma plurális természetű és korántsem egységes.⁶¹ A narratív önértelmezéseket afféle „kódolt történetekként” érdemes kezelnünk, s olvasásuk során az empirikus és a mintaolvasó olvasási technikáit egyszerre érdemes követnünk, hogy így feltárhatóakká váljanak az identitás formálásában oly fontos elbeszélői intenciók és szintek.⁶² Ugyanakkor, ha a valóság sokszínű, komplex fogalmára kérdezzük rá – mint ahogyan a microstoria kapcsán fentebb szóltunk róla –, nem elégedhetünk meg az élettörténet „belső”, az interjúk által „felkínált” perspektívájával: az élettörténeti kontextus rekonstrukciójánál egy sor olyan dokumentumra lesz szükségünk, mely a biográfia alanyát mozgásában, dinamikájában, másokkal való konfliktusában mutatja meg. Az elbeszélte identitás által létrehozott valóság ugyanis jelentősen leegyszerűsíti, kikerekíti, problémamentessé teszi a múlt komplex valóságát, s nem tudja megmutatni azt, ami a múltban *befejezetlen* maradt. A konfliktusokban megmutatkozó, vitatkozó, cselekvő „én” azonban nemcsak az életút *véghezvitt* részére enged rákérdezni, de a lehetségesre, az elképzeltre, a be nem teljesültre és a hipotetikusra is.

Célunk tehát egy *többszemponútú* történeti elemzés megvalósítása, mely fenomenológiai alapjait tekintve az élettörténet kettős fogalmára épül.⁶³ Már McIntyre rámutatott, hogy még abban az esetben is „csak” társszerzői lehetünk élettörténetünknek, ha a biográfia cselekvője módfelett tudatos szerző is egyben. „Csak képzeletünkben éljük meg azt a történetet, amihez kedvünk van. Az életben [...] mindig bizonyos korlátozásoknak vagyunk alávetve. Olyan színpadon lépünk fel, amelyet nem mi terveztünk, olyan cselekményben találjuk magunkat, amelynek menetét nem mi találtuk ki.”⁶⁴ Egyszerűbben fogalmazva, a saját életünkhöz kapcsolódó ismeretek, adatok, illetve az erről elmondható történetek messze meghaladják értelemadó hatókörünket, mert a társadalmi valóság normái, kényszerei minduntalan korlátokat szabnak cselekvéseinknek. A mások által létrehozott uralhatatlan történettség, ha tetszik, ha nem, befolyásolja a biográfia szubjektumáról alkotott képet. Így a szubjektum által „írt” élettörténet mint (a kultikus beszéd fenntartásában érdekelt) jelentéstörténet fontos, de nem kizárólagos forrása lesz a biográfiának, s így

⁶¹ Berger – Luckmann 1998.

⁶² Az empirikus és a mintaolvasó fogalmához és olvasói attitűdjéhez lásd Eco 1995. A narratív identitás társadalomtudományos alkalmazásához lásd Kovács – Vajda 2003. A „kódolt történet” kifejezést Kövér Györgytől kölcsönöztem (Kövért 1997).

⁶³ Tengelyi 1998a.

⁶⁴ McIntyre 1999: 286.

a túlzottan rögzített értelmű és lineáris-narratív 'élettörténet' kifejezés helyett inkább az *életrajzi tér* fogalmát vezetném be, melynek kézzelfogható előnye, hogy az élettörténetbe integrálhatatlan ún. „önidegen elemeket” is e mező szerves részének tekintí.⁶⁵

Az „önidegen elem” olyan történést, életeseményt jelöl, amely a szubjektum elbeszélte élettörténetébe nem illeszthető be, s azért nem integrálható, mert az élettörténet korábban rögzített értelmét kikezdi, felfejti. Az önidegen értelem megjelenése tehát veszélyezteti az önazonosság folytonosságát, ezért az integrációja csak abban az esetben lehet sikeres, ha a szubjektum az önmagával való szembekerülés nyomán új értelmet társít élete történetéhez. Az új értelem asszociálása azonban – részben vagy egészben – *új kezdetet* kell hogy jelentsen az élettörténetben, ezért hipotézisem szerint ennek látható jellel, történetileg is lekövethető nyommal kell bírnia. A sorseseemény tehát egy olyan magától induló, vagyis a szubjektum által nem uralt értelemképződés, amely az élettörténetben új kezdetet teremt. Amennyiben Michel Foucault a *nouvelle histoire* hatásának jelentőségét a nagy töréspontok kutatásában ismerte fel, úgy talán nem járunk el helytelenül, ha a vizsgálati lépték radikális csökkentésével, vagyis a megismerés helyét behatárolva, egy alapvetően mikrotársadalmi biográfia kapcsán az élettörténet töréspontjainak, feszültségeinek kutatására helyezük a hangsúlyt, vagyis arra a láthatatlan területre, ami az *elbeszélte* és a *megélt* között feszül.

Összefoglalóan tehát úgy véljük, a fentebb ismertetett felvetések figyelembevételével a legmegfelelőbb eljárás, ha szinoptikus, vagyis „együttlátó” módszerrel közelítjük meg a kutatás tárgyául választott személy életrajzi terének heterogén tényeit. Különböző levéltári dokumentumok és feljegyzések, továbbá szóban elmesélt történetek, anekdoták, írásos önvallomások, jellemzések, jelentések, önéletrajzi elemzések, interjúk töltik be azt az életrajzi teret, melynek dinamikus kontextusát az a szigorú értelemben vett politika- és társadalomtörténeti folyamat adja, mely normáival, lehetőségeivel, korlátaival minduntalan mintázta az élettörténet szövedékét.

⁶⁵ Tengelyi 1998: 199, skk.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Akutagava Rjúnoszuke 1992: A bozótmedyben. In: Uő.: *A vihar kapujában. Novellák.* Budapest, 7–22.
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas 1998: *A valóság társadalmi felépítése.* Budapest.
- Bónus Tibor 2002: *Garaczi László.* Pozsony.
- Borgos Anna (összeáll.) 2005: Mérei Ferenc írásai és a róla szóló irodalom. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű: tanulmányok.* Budapest, 293–307.
- Botár Olivér 2007: *Természet és technika: az újraértelmezett Moholy-Nagy, 1916–1923.* Budapest – Pécs.
- Boureau, Alain 1989: Propositions pour une histoire restreinte des mentalités. *Annales E. S. C.* (44.) 6. 1491–1504.
- Bödeker, Hans Erich 2003: Biographie. Annäherungen an den gegenwärtigen Forschungs- und Diskussions-stand. In: Uő.: (Hrsg.): *Biographie schreiben.* Göttingen, 9–64.
- Burckhardt, Jacob 2001: Az egyén és az általános: a történelmi nagyság. In: Uő.: *Világ-történelmi elmékedések. Bevezetés a történelem tanulmányozásába.* Budapest, 209–244.
- Chiappori, Pierre-André – Gribaudi, Maurizio 2001: La notion d'individu en micro-économie et en micro-histoire. In: Grenier, Jean-Yves et al. (dir.): *Le modèle et le récit.* Paris.
- Corbin, Alain 2002: *Le monde retrouvé de Jean-François Pinagot. Sur les traces d'un inconnu, 1798–1876.* Paris.
- Csepeli György 1998: Szabadság a börtönben. In: Mérei Ferenc: *Lélektani napló.* (Szerk. Forgács Péter.) Budapest, 477–483.
- Dávidházi Péter 1989: „Isten másodszültje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természet-rajza.* Budapest.
- Dávidházi Péter 1992: „Hunyt mesterünk”. *Arany János kritikusi öröksége.* Budapest.
- Dávidházi Péter 1998: *Per passivam resitentiam. Változatok hatalom és írás témájára.* Budapest.
- Davis, Natalie Zemon 1999: *Martin Guerre visszatérése.* Budapest.
- Deleuze, Gilles 2001: *A mozgás-kép: Film 1.* Budapest.
- Dosse, François 2005: *Le pari biographique. Ecrire une vie.* Paris.
- Eco, Umberto 1995: *Hat séta a fikció erdejében.* Budapest.
- Eley, Geoff – Nield, Kieth 1980: Why does social history ignore politics? *Social History* (5.) 2. 249–271.
- Elias, Norbert 1987: *Die Gesellschaft der Individuen.* Frankfurt am Main.
- Eribon, Didier 1991: *Michel Foucault (1926–1984).* Paris.
- Foucault, Michel 1999: Mi a szerző? In: Sutyák Tibor (szerk.): *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Debrecen.
- Genet, Jean-Philippe – Lafon, Pierre 2003: Des chiffres et des lettres: quelques pistes pour l'historien. *Histoire et mesure* (18.) 3–4. 215–223.
- Ginzburg, Carlo – Poni, Carlo 1981: La micro-histoire. *Le Débat* 17. 133–136.
- Ginzburg, Carlo 1991: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világgépe.* Budapest.

- Ginzburg, Carlo 2010a: Nyomok. A jel-paradigma gyökerei. In: Uő.: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Budapest, 13–53.
- Ginzburg, Carlo 2010b: Részletek, közelkép, mikroelemzés. In: Uő.: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Budapest, 81–97.
- Gombrich, E. H. 1970: *Aby Warburg. An Intellectual Biography*. London.
- Grendi, Edoardo 1982: Norbert Elias: storiografia e teoria sociale. *Quaderni Storici* 50. 728–739.
- Gribaudo, Maurizio 1987: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du 20e siècle*. Paris.
- Halász Gábor 1981a [1933]: Irodalomtörténet és kritika. In: Véber Károly (s. a. r.): *Tiltakozó nemzedék*. Budapest, 1018–1024.
- Halász Gábor 1981b [1942]: Portré és tabló. In: Véber Károly (s. a. r.): *Tiltakozó nemzedék*. Budapest, 1044–1048.
- Havasréti József 2008: Egy 'élet-mű' replikációi. *Holmi* (20.) 9. 1236–1242.
- Heinich, Natalie 1991: *La gloire de van Gogh. Essai d'anthropologie de l'admiration*. Paris.
- Hertz, Robert 1905–1906: Contribution à une étude sur la représentation collective de la mort. *L'Année sociologique* 10. 48–137.
- K. Horváth Zsolt 2002: A minden embernek kijutó különösség. Életrajzi konfigurációk a *microstoria* világában. *Helikon* (48.) 3. 328–335.
- K. Horváth Zsolt 2005: Szexuál-lélektani szubkultúra Budapesten. Szempontok a Törzs keletkezéséhez és politikai szocializációjához. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei Élet-Mű. Tanulmányok*. Budapest, 37–53.
- K. Horváth Zsolt 2009: Lehetséges-e szinoptikus biográfia, s ha nem, hogyan? In: Tomka Béla – Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes (szerk.): *A felhalmozás műve: történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest, 88–99.
- K. Horváth, Zsolt 2009: L'extension du domaine de la vie privée. Ferenc Mérei et le groupe 'Tribu' à Budapest, 1950–1956. *Histoire@Politique. Politique, culture, société*. 7. janvier–avril. Hálózati közlés: www.histoire-politique.fr.
- K. Horváth Zsolt 2011: *Kívül. Perembelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Károlyi Csaba 2005: Mindig más történik. Beszélgetés Nádas Péterrel. *Élet és Irodalom* 2005. november 4. 3.
- Konwitz, Joseph 1976: Biography: the Missing Form in French Historical Studies. *European Studies Review* 6. 9–20.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2003: *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest.
- Kovács Éva 2004: Vakmerő tézisek az identitásról. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 221–234.
- Kövér György 1997: Nagy vagyonok legendáriuma. *Café Babel* (7.) 23. 13–32.
- Kövér György 2000: Biográfia és történetírás. *Aetas* (15.) 3. 150–156.
- Kövér György 2002: A biográfia nehézségei. *Aetas* (17.) 2–3. 245–262.
- Kracauer, Siegfried 1976 [1927]: *Jacques Offenbach und das Paris seiner Zeit*. Frankfurt am Main.
- Kracauer, Siegfried 1995 [1930]: Biography as an Art Form of the New Bourgeoisie. In: Levin, T. Y. (ed.): *The Mass Ornament: Weimar Essays*. Cambridge.

- Lackó Mihály 1986: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei*. Budapest.
- Lackó Mihály 1999: Individuális és kollektív biográfia. *Századvég* (4.) 12. 97–102.
- Le Goff, Jacques 1996: *Saint Louis*. Paris.
- Le Goff, Jacques 2000: Visszatérések a mai francia történetírásban. *BUKSZ* (12.) 2. 192–197.
- Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. *Korall* (1.) 2. 81–92.
- Litván György 1989: Mérei Ferenc a politikában. In: Bagdy Emőke – Forgács Péter – Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc: emlékkönyv születésének 80. évfordulójára*. Budapest, 112–115.
- Loriga, Sabina 1990: *L'institution militaire: expérience biographique et identité sociale en Piémont au XVIIIe siècle*. (PhD-disszertáció.) École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.
- Loriga, Sabina 1991: *Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIIIe siècle*. Paris.
- Loriga, Sabina 1996: La biographie comme problème. In: Revel, Jacques (dir.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris, 209–231.
- Loriga, Sabina 2008: Biographical and Historical Writing in the 19th and 20th Century. (A Yale University, MacMillan Centerben, 2008. február 18-án tartott előadás kézírata.)
- Loriga, Sabina 2010: *Le petit x. De la biographie à l'histoire*. Paris.
- Lukács György 1945: Így kezdődött. *Új Szó* 1945. november 16. 4.
- Lukács György 1982: Leszámolás a múlttal. In: Uő.: *Curriculum vitae*. Budapest, 136–141.
- Man, Paul de, 1999: Szemiológia és retorika. In: Uő.: *Az olvasás allegóriái*. Szeged, 13–34.
- McIntyre, Alasdair 1999: *Az erény után. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest.
- Mérei Ferenc 1934: A gyermekrajzok elemzése. *A Jövő Útjain* (9.) 6. 165–168.
- Mérei Ferenc 1947: *Az együttes élmény. Társadalomlélektani kísérlet gyerekeken*. Budapest.
- Mérei Ferenc 1998: *Lélektani napló*. Budapest.
- Milo, Daniel Shabataï 1993: *Clefs*. Paris.
- Passeron, Jean-Claude 1991: Le scénario et le corpus: biographies, flux, itinéraires, trajectoires. In: Uő.: *Le Raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*. Paris, 185–206.
- Passuth, Krisztina 1984: *Moholy-Nagy*. Paris.
- Patlagean, Evelyne 1988: L'histoire de l'imaginaire. In: Le Goff, Jacques (dir.): *La nouvelle histoire*. Paris, 307–327.
- Paul Ricœur 1997: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, 116–126.
- Pomata, Gianna 2000: Telling the Truth about Micro-history: a Memoir (and a Few Reflections). *Netvaerk for historieteori & historiografi Arbejdspapirere* 3. 1–18.
- Revel, Jacques 2003: La biographie comme problème historiographique. In: Bödeker, H. E. (Hrsg.): *Biographie schreiben*. Göttingen, 327–348.
- Revel, Jacques 2001: Történelem földközelségből. In: Levi, Giovanni: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest, 5–35.

- Schöttker, Detlev 2008: Der Autor lebt. Zur Renaissance seiner Biographie. *Merkur* 708. 442–446.
- Sewell, William H. 2005: *The Logics of History: Social Theory and Social Transformation*. Chicago.
- Simiand, François 2007: Történeti módszer és társadalomtudomány. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 33–73.
- Somlyó György 1969: A megtagadott életrajz. In: Uő.: *Füst Milán: Emlékezés és tanulmány*. Budapest, 11–65.
- Standeisky Éva 2006: Erkölcsök 1945-ben. *Mozgó Világ* (32.) 2. 15–31.
- Szerb Antal 2002: Az író és életrajza. In: Uő.: *A kétarcú hallgatás. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák. III.* Budapest, 131–135.
- Takáts József (szerk.) 2003: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest.
- Takáts József 2007: A kultusz kutatás és az új elméletek. In: Uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest, 117–136.
- Tengelyi, László 1998a: *Der Zwitterbegriff Lebensgeschichte*. München.
- Tengelyi László 1998b: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest.
- Vermes Géza 2005: *A Passió*. Budapest.
- Weber, Florence 1995: La lettre et les lettres: codes graphiques, compétences sociales. Des outils pour l'analyse des écritures ordinaires. *Genèses* (18.) 1. 152–165.